मध्ये सूक्ष्मा नियताः मातापितृजा निवर्त्तन्ते कीटान्ता वा भस्मान्ता वा विड़न्ता वेति” त॰ कौ॰ ।

त्रिधासर्ग पु॰ त्रिकारः सर्गः । १भूतादिसर्गे । “अष्टविकल्पो दैवस्तैर्य्यग्योनश्च पञ्चधा भवति । मानुषश्चैकविधः समासतोऽयं त्रिधासर्गः” सां॰का॰। “ब्राह्मः प्राजापत्यः ऐन्द्रः पैत्रः गान्धर्वः याक्षः राक्षसः पैशाच इत्यष्टविकल्पो दैवः सर्गः। पशुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरा इति पञ्चविधस्तैर्य्यग्योनः सर्गः। मानुष्यश्चैकविधः ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया संस्थानस्य चतुर्ष्वपि वर्णेष्वविशेषात्” सा॰त॰कौ॰।

त्रिनयन पु॰ त्रीणि नयनानि यस्य “पूर्वपदात् संज्ञायामगः” पा॰ णत्वे प्राप्ते क्षुभ्ना॰ पाठात् न णत्वम् । १महादेवे “योग्यस्य त्रिनयनलोचनार्च्चिः” “शोभां शुभ्रत्रिनयनहृषोत्खातपङ्कोपमेयाम्” माघः । २पार्वत्यां स्त्री “लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णेन्दुसदृशाननाम्” तद्ध्याने तस्या नेत्रत्रयोक्तेः।३लोचनत्रययुक्ते त्रि॰ “बिभ्राणां विशदप्रभां त्रिनयनां वाग्देवतामाश्रये” मातृकासरस्वतीध्यानम् । त्रिनेत्रत्रिलोचनादयोऽप्यत्र । इयांस्तु भेदः त्रिनेत्रशब्दस्य महादेवपरत्वे संज्ञात्वात् पूर्वपदात् णत्वे प्राप्ते गिरिनद्या॰ वा नत्वम् । अन्यत्र न णत्वमिति । शिवस्य तृतीयनेत्राविर्भावकथा भा॰ अनु॰ १० १४० । यथा

“सेवन्ती हिमवत्पार्श्वं हरपार्श्वमुपागमत् । ततः स्मयन्ती पाणिभ्यां नर्म्मार्थं चारुदर्शना । हरनेत्रे शुभे देवी सहसा सा समावृणोत् । संवृताभ्यान्तु नेत्राभ्यां तमो भूतमचेतनम् । निर्होमं निर्वषट्कारं जगद्वै सहसाऽभवत् । जनश्च विमनाः सर्वो भयत्राससमन्वितः । निमीलिते भूतपतौ नष्टसूर्य्य इवाभवत् । ततो वितिमिरो लोकः क्षणेन समपद्यत । ज्वाला च महती दीप्ता ललाटात्तस्य निःसृता । तृतीयञ्चास्य सम्भूतं नेत्रमादित्यसन्निभम्” इत्युपक्रमे उमोवाच “भगवान् सर्वभूतेश ! शूलपाणे ! महाव्रत ! संशयो मे महान् जातस्तन्मे व्याख्यातुमर्हसि । किमर्थं ते ललाटे वै तृतीयं नेत्रमुत्थितम् । किमर्थञ्च गिरिर्दग्धः सपक्षिगणकाननः । किमर्थञ्च पुनर्देव ! प्रकृतिस्थस्त्वया कृतः । तथैव द्रुमसंच्छन्नः कृतोऽयं तु पिता मम” महेश्वर उवाच ।“नेत्रे मे संवृते देवि ! त्वया बाल्यादनिन्दिते । नष्टालोकस्तथा लोकः क्षणेन समपद्यत । नष्टादित्ये तथा लोके तमोभूते नगात्मजे ! । तृतीयं लोचनं दीप्तं सृष्टं मे रक्षता प्रजाः । तस्य चाक्ष्णो महत्तेजो येनायं मथितो गिरिः । त्वत्प्रियार्थञ्च मे देवि ! प्रकृतिस्थः पुनः कृतः”। दुर्गायाः त्रिनयनाशब्दवाच्यत्वे हेतुर्देवीपु॰ ४५ अ॰ उक्तो यथा

“पक्षिणां चोत्तरं लोकं तथा ब्रह्मायनं परम् । नयं सन्मार्गधर्मत्वं दृष्टौ त्रिनयना मता” देवीपु॰ ४५ अ॰ । “पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम्” शिवध्यानम् । “निजत्रिनेत्रत्वावतरत्वबोधिकाम्” नैष॰ साध्यगणभेदानां त्रिनेत्रत्वं मत्स्यपु॰ उक्तं यथा “ततः साध्यगणानीशस्त्रिनेत्रानसृजत् पुनः । कोटयश्चतुरशीतिर्जरामरणवर्जिताः । कामं सृजन्नमर्त्यांस्तान् ब्रह्मणा विनिवारितः । नैवं विधा भवेत् सृष्टिर्जरामरणवर्जिता” ।

त्रिनवति स्त्री त्र्यधिका नवतिः शा॰ त॰ । १त्र्यधिकनवतिसंख्यायां २तत्संख्येये च । ततः पूरणे डट् । त्रिनवत तत्संख्यापूरणे त्रि॰ तमप् वा । त्रिनवतितम तत्संख्यापूरणे त्रि॰ स्त्रियामुभयतो ङीप् । पक्षे त्रयआदेशे त्रयोनवत्यादयोऽप्यत्र । तत्रायं भेदः “संख्या” पा॰ त्रिनवत्यादौ पूर्वपदे प्रकृतिस्वरः । त्रय आदेशोऽन्तोदात्त इति ।

त्रिनाक पु॰ नास्ति अकं दुःखं यस्मिन् नाकं पुण्यलोकः । तृतीयं नाकं वृत्तिविषये संख्याशब्दस्य पूरणार्थत्वात् । १तृतीये नाके २उत्तमस्थाने च । “यत्रानुकामं चरणं त्रिनाके” ऋ॰ ९।११३।९ । “तावत्त्रिनाकं नहुषः शशास” भाग॰ ६।१३।१३ श्लोकः ।

त्रिनाभ पु॰ त्रयो लोका नाभौ यस्य अच् समा॰ । विष्णौ “त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे” भा॰ ८।१७।०। विष्णुस्तुतौ ।

त्रिनिष्क त्रि॰ त्रिभिर्निष्कैः क्रीतम् ठञ् तस्य वा लुक् । त्रिभिर्निष्कैः क्रीते लुगभावे ठञि उत्तरपदस्य वृद्धिः । त्रिनैष्किक तत्रार्थे त्रि॰।

त्रिनेत्रचूड़ामणि पु॰ ६त॰ । चन्द्रे त्रिका॰ ।

त्रिपक्ष पु॰ तृतीयः पक्षः संख्याशब्दस्य वृत्तौ पूरणार्थत्वात् । तृतीये पक्षे “षष्ठे मासि त्रिपक्षे वा” स्मा॰ त॰ ।

त्रिपञ्च त्रि॰ ब॰ व॰ । त्रिगुणिताः पञ्च । पञ्चदशसंख्यान्विते “त्रिपञ्चारे पीठे” कर्पूरस्तवः ।

त्रिपञ्चाङ्ग पु॰ त्रिपञ्च पञ्चादशाङ्गान्यस्य । समाधिभेदे तदङ्गानि च “यमो हि नियमस्त्यागो मौनं देशः सुकालता । आसनं मूलबन्धश्च देहसाम्यञ्च दृक्स्थितिः । प्राणसंयमनञ्चैव प्रत्याहारश्च धारणा । आत्मध्यानं समाधिश्च प्रोक्तान्यङ्गानि वै क्रमात्” शब्दार्थचि॰ धृतवाक्योक्तानि ।